

ABBASÎ DEVLETİNE YÖNELİK ALİ OĞULLARI VEYA ŞİÎ TEHDİDİ

Cemil HAKYEMEZ *

Özet: Ümeyye oğullarının düşüşünden sonra Abbasilerin ortaya çıkması, İslam tarihinin en önemli dönüm noktalarından birini oluşturur. Haşim oğullarının iki güçlü ailesi Ali oğulları ile Abbas oğulları, ortak hareket ederek Emevî Devleti'ni yıkmışlardır. Abbasiler, insanları, Hz. Peygamber ailesinden en uygun kişi (er-rıza min âl-i Muhammed) etrafında toplanmaya çağırıyorlardı. Ümeyye oğullarına karşı hak ve adalet söylemini kullandıkları için pek çok Alioğlu da bu sloganı Hz. Ali'nin soyuna refere ederek Abbasi hareketine katılmıştı. Fakat Abbas oğulları, bu hareketin liderliğini kendi eline geçirecek Ali oğullarını dışladılar ve Abbasî Devleti'ni kurdular. Ali oğulları da, iktidarın asıl sahiplerinin kendileri olduklarını iddia ederek onlara cephe aldılar. Onlar bu şekilde Abbasî iktidarının en önemli muhalifi oldular. Ali oğulları, devleti ele geçirebilmek için pek çok ayaklanma çıkarttılar. Abbasiler de, Ali oğullarının bu arzusuna engel olabilmek için bazen baskı yolunu tercih ettiler, bazen ise uzlaşma gayreti içerisinde oldular. Bu durum uzun süre böyle devam edip, nihayetinde Abbasî devletin zayıflayıp dağılmasına neden oldu.

Anahtar Kelimeler: Alioğulları, Abbasiler, Memun, Mütevekkil, Ali er-Rıza

I. Giriş

Arap siyasi tarihi ve onun temelleri üzerinde kurulan ilk Müslüman devlet siyasi düşüncesinin anlaşılması, bölge topluluklarının sosyal yapılarını tanımakla mümkündür. Arap yarımadasında cereyan eden siyasi olayların temelinde yer alan etkenlerin başında, şüphesiz kabîle anlayışı gelmektedir. Kabîleciliğin, hakim sosyal yapısı üzerinde ne derece etkili olduğunu kavramadan İslâm tarihinin doğru bir şekilde anlaşılması neredeyse mümkün değildir.

İslâm dininin ilk ortaya çıktığı bölge olan Mekke'de, iki önemli kabile rekabet halindeydiler; Ümeyye oğulları ve Hâşim oğulları. Hâşim oğulları, Hz. Muhammed'in peygamberliğiyle birlikte bölgenin en önemli kabilesi olmuştu. Fakat İslâm Dini'nin, kabile anlayışını şiddetle yasaklaması ve Hz. Muhammed'in bu yöndeki gayretleri, insanların zihniyetini belirleyen bu düşüncenin belli bir süre geri planda kalmasını sağlamıştı. Zaten hem dini, hem de siyasi konularda yegâne otorite Hz. Muhammed idi. Fakat kabîlecilik, onun vefatının ardından tekrar depresmeye başladı ve üçüncü halife Hz. Osman döneminde tekrar belirleyici unsur haline geldi. Toplum içerisinde baş gösteren rahatsızlıklar, Osman'ın katline yol açtı. Hz. Osman'ın öldürülmesinin ardından halife olan Hz. Ali'nin de katledilmesi, Hz. Osman'ın Şam valisi olan Muaviye'nin kabîle esaslı iktidarıyla sonuçlandı.

* Dr., Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri ABD

Muaviye'nin Müslümanların başına geçmesi, eski kabîle anlayışını saltanat sistemiyle bütünleştirmiştir. Muaviye'nin, kendi oğlu Yezid'i veliaht tayin etmesi, aynı zamanda Ümeyye oğullarının hilafete el koyması anlamına gelmekteydi. Bu şekilde Emevî Devleti de kurulmuş oldu.

Emevî devletinin kurulmasıyla birlikte Ümeyye oğullarının iktidara gelmesi ve uygulamalarındaki aşırı yanlı tavırları, en ciddi rakipleri Hâşim oğullarını derinden yaralamıştı. Onlar, fırsat bulabildikleri durumlarda isyana kalkışıyorlardı. Hatta bazı geçici başarılar da elde etmişlerdi. Emevîler ise, Hâşim oğulları içerisinde özellikle Hz. Ali'nin soyunun başını çektiği isyanlar sonucunda, geçen zaman içerisinde gittikçe zayıflamaya başlamışlardı. Hâşimîler ise güçlenip daha organize hareketlere girişmişler ve nihayet 132/749 yılına gelindiğinde Emevîler'e son verip Abbasî Devleti'ni kurmuşlardı.

Söz konusu hareketlerde Hâşim oğullarının liderliği, Hz. Muhammed'in amcası Abbas ve özellikle de damadı Ali soyu tarafından temsil edilmekteydi. Bu iki önemli kol, yani Ali oğulları ile Abbas oğulları, Emevîler'in yıkılışına kadar Hâşim oğullarının iki etkin ailesi olarak birlikte hareket etmekteydiler.¹ Fakat Hz. Muhammed'in damadı olması ve İslâmiyet'in yayılmasındaki başarısından dolayı Hz. Ali'nin soyu, siyaseten daha ağır basmaktaydı. Tüm Hâşim oğulları ailesi, bu koldan, yani Hz. Ali'nin Fatıma'dan olan çocukları Hasan ve Hüseyin'in soyundan dolayı önemli bir nüfuz elde etmişti. Abbasî propokandacıları, Hâşim oğulları ailesinin bu karizmatik ağırlığının farkında oldukları için² hareketlerinde “Hâşim oğullarının” ya da “Ehl-i Beyt'in hakkı” gibi tüm aileyi kapsayan genel nitelikli sloganlar kullanıyorlardı. Hatta Abbasî devriminin çekirdeğini oluşturan olayların temeli, 66/685 yılında başlayan Muhtar es-Sakafî hareketi ve daha sonra, 127/744 yılında Hz. Ali'nin kardeşi Ca'fer'in torunu Abdullah b. Muaviye isyanına³ kadar dayanır. Abbasîler, bundan dolayı uzun süre Hz. Ali soyu adına çalışarak, kendi adlarını kullanma cesareti gösterememişlerdi.⁴

Ali oğulları veya Hâşimî kabilesinin diğer üyelerinin başını çektiği bu isyanlar, Emevîler'in son dönemlerinde artarak nihayet, büyük oranda Keysanî-Şiî⁵ beklentiler üzerinde temellendirilmiş olan Abbasî devrimini

¹ İbn Taktaka, Muhammed b. Ali b. Tabataba (ö.709/1309), *el-Fahrî fi'l-Adabi's-Sultaniyyeti ve'd-Düveli'l-İslâmiyye*, Dârü's-Sadr, Beyrut ts., s. 164; Faruk Ömer, “Abbasîlerin Siyasî Emellerinin Tarihi Kökenleri” çev. Cem Zorlu, *SÜİFD.*, Sayı: 13, Konya 2002, s. 193.

² Bkz. Nahide Bozkurt, *Oluşum Sürecinde Abbasi İhtilali*, Ankara 1999, ss. 32, 38-40.

³ Hareketlerin geniş değerlendirmesi için bkz. Hasan Onat, *Emeviler Dönemi Şiî Hareketleri*, ss. 99-114, 134-139.

⁴ İsmail Hakkı Atçeken, *Devlet Geleneği Açısından Hişam b. Abdülmelik*, Ankara 2001, s. 133; Mehmet Ümit, *Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi ve Kâsım er-Ressî*, Basılmamış Doktora Tezi, AÜSBE, Ankara 2003, s. 77.

⁵ “Şiî” veya diğer bir adıyla “Şia”, imamet, yani din ve dünya liderliğinin Hz. Ali ve soyunun hakkı olduğunu ve bunun bizzat Allah tarafından belirlendiğini iddia eden

gerçekleştirdiler.⁶ Fakat idareyi ele geçiren Abbasîler, iktidarı Ali oğullarıyla paylaşmak istememiş,⁷ kısa bir süre sonra da onlara sırt çevirmişlerdi. Ali oğulları, bu andan itibaren Abbasîler'in de en azından önceki Emevîler kadar düşmanları olduklarını anlamaya başladılar. Şîî muhalefetinin yegâne odağı olarak kalan bu aile, Abbasî hilafetini de zamanın baskı ve adaletsizliğinin sembolü görerek⁸ onlarla sık sık silahlı mücadeleye giriştiler.⁹

II. İlk Abbasî Halifeleri ile Ali Oğulları Arasındaki Mücadeleler

İlk Abbasî halifesi Ebu'l-Abbas Seffah (132-136/750-754), iktidarının ilk yıllarında, yönetimi Ali oğullarının lehine çevirmek için hareket geçen Ebu Seleme el-Hallâl'a karşı mücadele etmek zorunda kalmıştı.¹⁰ Halife Seffah, hilâfetin kendi hakları olduğunu iddia ederek Ali oğulları ve taraftarlarının iktidar taleplerini reddetmişti.¹¹ Ardından bir sonraki halife Ebu Ca'fer Mansur (136-158/754-775) döneminde benzer sebeplerden dolayı¹² Muhammed b. Abdullah en-Nefsü'z-Zekiyye isyan etti. Mansur, Nefsü'z-Zekiyye'ye yazdığı mektupta benzer iddiaları dile getirerek, Hz. Abbas'ın amca olması sıfatıyla Hz. Peygamber'in mirasçısı olduğunu, dolayısıyla yönetime hak sahibi olması

Müslümanlara verilen addır. "Keysaniyye" de, Şîî fikirleri İslâm dünyasında ilk gündeme getirmeye başlayan grubun ismidir.

⁶ Shaban, *Islamic History*, Cambridge 1976, s. 9; Abdulaziz Abdusselam Sachedina, *Islamic Messianism: The Idea of Mahdi in Twelver Shi'ism*, Albany: State University of New York, 198, s. 11.

Abbasî devletinin kuruluşu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Nahide Bozkurt, *Oluşum Sürecinde Abbasi İhtilali*, Ankara 1999.

⁷ Sıdık Korkmaz, *Tarihi Süreç İçerisinde Sebeiyye*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü 2003, s. 80

⁸ Sachedina, *Islamic Messianism*, s. 40.

⁹ Vedat el-Kadı, "The Development of the Term Ghulat in Muslim Literature with Special Reference to the Kaysaniyya", *Akten das for Arabistik und Islamwissenschaft*, Göttingen, August 1974, s. 302; Neşet Çağatay; "Fatmîler Devletinin Kuruluşu ve Akideleri", *AÜFD*, c. VII, 1958-59, s. 67; Mehmet Ümit, *Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi ve Kâsım er-Ressî*, ss. 96-97.

¹⁰ Bkz. Ahmed b. Ebi Yakub b. Ca'fer b. Veheb el-Yakubî (ö.292/905), *Tarihu'l-Yakubî*, Dâru Sadır, Beyrut 1992/1412, c. II, ss. 352-353; Ahmed b. Yahya b. Cerir el-Belâzurî (ö.279/892), *Kitabu Cumeli min Ensâbi'l-Eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr-Riyaz Zirikli, Beyrut 1417/1996, c. IV, ss. 118, 203 vd.

Seffah'ın bu görüşlerini dile getirdiği hutbe için bkz. Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir et-Taberî (ö.310/922), *Tarihu'l-Umem ve'l-Mulük*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Dârü'l-Mearif, Kahire ts., c. VII, ss. 425-428.

¹¹ Seffah'ın bu görüşlerini dile getirdiği hutbe için bkz. Taberî, *Tarih*, c. VII, ss. 425-428.

¹² Muhammad Qasım Zaman, "The Nature of Muhammed al-Nafs al-zakiyya's Mahdiship: A Study of Some Reports in Isbahani Maqatil" *Hamdard Islamicus*, vol. XII, No:1, 1990 Pakistan, s. 59; Osman Aydın, *Mu'tezilî İmamet Düşüncesinde Farklılaşma Süreci*, Ankara 2003, ss. 132-133.

gereklerin kendileri olduğunu, kızı Hz. Fatma'nın soyundan olanların ise miras hakkına sahip olamayacaklarını iddia etmişti.¹³

Abbasîler'e karşı düzenlenen söz konusu isyanların başını çekenler, genelde Ali oğullarının Hz. Hasan soyundan gelenlerdi. Muhammed Bakır ve Ca'fer Sadık'ı liderleri olarak gören Ali oğullarının Hüseyinî kolunun, yani Hz. Hüseyin neslinin büyük bölümü ise, isyan hareketlerinden uzak durarak Nefsü'z-Zekiyye¹⁴ benzeri ayaklanmalara destek vermemişlerdi. Meselâ, Şam'daki Abbasi komutanlarından Bessam b. İbrahim, bir Hüseyinî halifelik kurmak için Ca'fer Sâdik'a haber gönderip desteğini istemişti. Abbasîlerden korkan Sâdik, Bessam'ın hareketinin otoriteler tarafından bir hile olduğundan şüphelenmiş ve hemen Halife Mansur'a haber vermişti. Halife de, Bessam'ı yakalatarak idam ettirmiştir.¹⁵ Bundan dolayı Halife Mansûr, Nefsü'z-Zekiyye'nin karşısına Ali b. Hüseyin, Muhammed Bâkır ve Ca'fer Sadık gibi ileri gelen şahsiyetlerini emsal göstererek¹⁶ hilâfet talebinde bulunan Ali oğullarına tepki göstermiştir. Bununla birlikte barışçı mizacına rağmen soy bakımından bir Ali oğlu olması, Ca'fer Sadık'ın da Abbasîlerin gözünde potansiyel bir tehlike gibi görünmesine yol açmaktaydı.¹⁷

III. Halife Mehdî ile Başlayan Uzlaşma Arayışları

Mansur'un ölümünden sonra halife olan Mehdî (158-169/775-785), muhtemelen Ali oğlu isyanlarının önüne geçebilmek amacıyla onlara yakınlaşmaya çalışmıştır. Mehdî, uzlaşma siyaseti gereği Ali oğulları ve taraftarlarının faaliyetlerini gözlemede desteklerini kazanmak için ılımlı Şiîler, yani Zeydîler'e yaklaştı.¹⁸ Ali oğulları da dâhil diğer tüm tutukluların serbest

¹³ Taberî, *Tarih*, VII, 568 vd.; İbn Abdi Rabbih, Ebu Ömer Ahmed b. Muhammed el-Endülüsî (ö.328/939), *Kitabu İkdü'l-Ferid*, I-VII, şrh. İbrahim el-Ebyarî, Daru'l-Kütübü'l-Arabî, Beyrut ts, c. V, s. 80 vd.

İsyanla ilgili bkz. Mehmet Atalan, *Şiîliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer es-Sadık'ın Yeri*, Araştırma Yay., Ankara 2005, ss.162-170.

¹⁴ Kaynaklar, Hüseyin oğullarının lideri olarak görülen Ca'fer Sadık'ın, Nefsü'z-Zekiyye isyanında tarafsız bir tavır takınmış olsa da, onun ölümünden büyük üzüntü duyduğundan bahsederler. Bkz. Taberî, *Tarih*, c. VII, ss. 540-541.

¹⁵ Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, c. IV, ss. 225-226.

¹⁶ Taberî, *Tarih*, c. VII, ss. 569-70; Mehmet Ali Büyükkara, *İmamet Mücadelesi ve Haşimoğulları*, İstanbul 1999, ss. 53-54.

¹⁷ Faruk Ömer, "Some Aspects of the Abbasid-Huseynid Relations During the Early Abbasid Period", 132-193 A. H./ 750-809 A. D., *Arabica* 1975, tome 22, Fascicule, 2, s. 175.

Yine bazı araştırmacılara göre Ca'fer Sadık, bu hareketi her ne kadar desteklememiş gözükse de, Hasanoğullarına yapılan kötü muamelelerden dolayı büyük rahatsızlık duymaktaydı. Bkz. Gülgün Uyar, *Ehl-i Beyt: İslâm Tarihinde Ali-Fatuma Evlâdı*, İstanbul 2004, s. 173; Atalan, *Şiîliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer es-Sadık'ın Yeri*, ss. 162-170.

¹⁸ Halife Mehdî, hapiste bulunan Yakub. Davud'u vezir yaparak, Zeydîler'in idari kademelerde görev almalarına müsaade etmiştir. Bkz. Taberî, *Tarih*, c. VIII, ss. 155-156.

bırakılmasını emretti.¹⁹ Tutuklular arasında, Medîne'den çağırıp Bağdat'da hapsediği Musa Kâzım (ö. 183/799) da vardı. Musa Kâzım, o dönemde özellikle Ali'nin Hüseyin soyunun lideri olarak gördüğü kişiydi. Ancak o, Halife Mehdî ve onun haleflerine karşı silahlı bir ayaklanmaya kalkışmayacağına söz vermesi üzerine 159/775 yılında serbest bırakılmıştır.²⁰ Fakat daha sonra Halife Hadî (169-170/785-786), selefi döneminde Ali oğullarına yapılan yardımları durdurarak onların tutuklanmalarını emretmiş,²¹ onun kısa süreli hilâfetinden sonra yerine gelen Harun Reşid (170-193/786-809) de, Ali oğullarına yönelik baskı politikasını devam ettirmiştir.

II/VIII. asrın ikinci yarısında Musa Kâzım'a bağlı bazı Şîî alimlerin, imamet, yani dinî ve siyasî liderliğin nas ve tayinle olduğunu iddia etmeleri, Abbasî iktidarının meşruiyet zeminine teorik planda zarar verebileceği endişesini doğurdu.²² Saltanat müessesinin şüphelerini tahrik edecek birtakım şeylerin bu şekilde başlamış olması,²³ Harun Reşid'i bazı tedbirler almaya itti. Reşid, Musa Kâzım da dahil,²⁴ Şîî (Rafizî) oldukları gerekçesiyle bazı kişileri hapsedti. Hatta onun bir ara Ali oğulları ve taraftarlarını öldürmeye bile karar verdiği söylenir.²⁵ Harun Reşid, tutuklama kampanyasını daha da genişleterek ileri gelen Mu'tezilî²⁶ alimleri de hapse atmıştır.²⁷ Ancak Reşid'in Ali

¹⁹ Yakubî, *Tarihu'l-Yakubî*, c. II, s. 394.

²⁰ Taberî, *Tarih*, c. VIII, s. 177; Hatib el-Bağdadî, Hafız Ebubekir Ahmed b. Ali (ö.463/1071), *Tarihu Bağdat ev Medinetü's-Selam*, Dâru'l-Kütübu'l-İlmiyye, Beyrut ts., c. XIII, s. 31; İbn Hallikân, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed (ö.681/1282), *Vefayatu'l-A'yân ve Enbau Ebnai'z-Zaman*, thk. İhsan Abbas, Beyrut 1397/1977, c. V, ss. 308-309.

²¹ Yakubî, *Tarihu'l-Yakubî*, c. II, ss. 373-374.

²² Büyükkara, *İmamet Mücadelesi ve Haşimoğulları*, ss. 79-80.

²³ Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. E. Ruhi Fırlı, Birleşik Yayıncılık, İstanbul. S. 199.

²⁴ Yakubî, *Tarihu'l-Yakubî*, c. II, s. 414.

Musa Kâzım'ın, 128/746 veya 129/747 yılında Medine'de doğduğu rivayet edilir. Halife Mehdî onu Bağdat'a getirtip tekrar geri göndermiş Halife Reşid dönemine kadar orada yaşamıştır. Daha sonra Harun onu kendi yanında Bağdat'a getirerek 183/799 yılında ölümüne kadar orada hapiste tutmuştur. Hatib el-Bağdadî, *Tarihu Bağdat*, c. VIII, ss. 27-32.

²⁵ Bkz. Ebu'l-Ferec Ali b. Hüseyin el-İsfahanî (ö.356/966), *Kitâbu'l-Eğânî*, thk. el-Hey'etu'l-Misriyyeti'l-Amme, 1992, c. V, s. 407, 225.

²⁶ Mu'tezile, İslâm düşünce ekolleri arasında beş esas ile tanınan ve dinin yorumlanmasında akla en fazla yer veren İslâm mezhebinin adıdır. Bu gruba mensup olanlara da "Mu'tezilî" denir.

Musa Kâzım'ın, 128/746 veya 129/747 yılında Medine'de doğduğu rivayet edilir. Halife Mehdî onu Bağdat'a getirtip tekrar geri göndermiş Halife Reşid dönemine kadar orada yaşamıştır. Daha sonra Harun onu kendi yanında Bağdat'a getirerek 183/799 yılında ölümüne kadar orada hapiste tutmuştur. Hatib el-Bağdadî, *Tarihu Bağdat*, c. VIII, ss. 27-32.

²⁷ Bkz. Malatî, Ebu'l-Hüseyin Muhammed b. Ahmed (ö.377/987) *Kitabu't-tenbîh ve'r-red*

oğullarına yönelik yıldırma politikası onların hilâfet emellerine engel olamadı. Ahmed b. İsa b. Zeyd gibi Ali oğlu liderleri Şiîler'i isyana tahrik etmeye devam ettiler.²⁸

IV. Ali er-Rıza'nın Veliâht Tayin Edilmesi

II/VIII. Asrın sonlarına doğru gelindiğinde, halkın önemli bir kesiminin Ali oğulları adına gelişen hareketlere destek verdiği anlaşılmaktadır. Özellikle Harun Reşid'in onlara yönelik bastırma gayretleri de bir sonuç vermemiştir. Halife Me'mun (198-218/813-833) dönemine gelindiğinde ise, 199/814 yılında büyük bir Ali oğlu ayaklanması patlak vermiştir. Ebu's-Seraya ile ortaya çıkan ve Muhammed b. İbrahim b. Tabataba'nın (İbn Tabataba) imam ilan edildiği bu isyan, hızla yayılarak ülkenin büyük bölümünü etkisi altına almıştır. İsyanın bayraktarlığını yapanlar, Medîne'de Muhammed b. Süleyman b. Davud b. Hasan, Basra'da Ali b. Muhammed ve Zeyd b. Musa b. Ca'fer Sadık gibi kişilerdi. Yine aynı dönemde Yemen'de İbrahim b. Musa b. Ca'fer, Mekke ve Hicaz bölgesinde Muhammed b. Ca'fer Sadık vb. isyan etmişlerdi.²⁹ Kûfe ve Basra'nın işgal edildiği, bir süreliğine de Yemen'i ellerinde tutabildikleri zaman içerisinde, taraftarlarının büyük kısmı Zeydiye mezhebinden olan Şiîler, İbn Tabataba'nın imamlığını ilan ederek yönetimini benimsemişlerdi.³⁰ Durumun ciddiyetinin farkına varan Halife Me'mun, Ali oğullarıyla barışmak³¹ veya onların, en azından Abbasîler'e karşı isyana kalkışmış bir liderin safında fiilen yer almalarını önlemek amacıyla³² onların saygın kişilerinden Ali er-Rıza'yı kendi halefi yapmak istemişti. 201/816 yılında, Ali er-Rıza'yı Medîne'den Merv'e çağırıp veliâht tayin etti. Siyah elbiselerin çıkarılıp yerine Ali oğullarının sembolü olan yeşil elbiselerin giyilmesini emretti.³³ Fakat Ali er-Rıza (ö. 203/818-819)'nın kısa bir süre sonra ölmesi üzerine, kızı Ümmü'l-

alâ ehli'l-ehva ve'l-bid'a, thk. Muhammed Zahid b. el-Hasan el-Kevseri, Kahire 1413/1993, s. 38.

²⁸ Bkz. Yakubî, *Tarihu'l-Yakubî*, c. II, s. 423.

²⁹ Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin el-Hudhalî el-Bağdadi (ö.346/957-958), *Murucu'z-Zeheb ve Meadinu'l-Cevher*, thk. M. Muhiddin Abdülhamid, Beyrut 1408/1988, c. IV, s. 26.

³⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yakubî, *Tarihu'l-Yakubî*, c. II, ss. 445-448, 455; S. Khuda Bakhsh, *Politics in Islam*, Sh.Muhammad Ashraf, Lahore 1954, ss. 93-95.

³¹ Robert Mantran, *İslamın Yayılış Tarihi (VII-XI. Yüzyıllar)*, çev. İsmet Kayaoğlu, Ankara 1981, s. 123.

³² Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, ss. 218-219; Saiyid Athar Abbas Rizvi, *A Socia-Intellectual History of the Isnâ'Ashari Shi'is in India*, vol. I., Australia 1986, s. 61; Nahide Bozkurt, *Halife Me'mun Dönemi ve İslâm Kültür Tarihindeki Yeri*, Basılmamış Doktora Tezi, AÜSBE., Ankara 1991, s. 55.

³³ Halife b. Hayyât el-Leysî el-Ufurî (ö.240/854-855), *Tarihu Halife b. Hayyât*, Türkçe çev. Abdulhalik Bakır, Ankara 2001, s. 561; Yakubî, *Tarihu'l-Yakubî*, c. II, s. 448; İbn Abd Rabbih, *İkdü'l-Ferid*, c. V, s. 98; Mes'ûdî, *Murucu'z-Zeheb*, c. IV, ss. 27-28.

Fazl'ı Ali er-Rıza'nın oğlu Muhammed Cevad'la evlendirdi.³⁴

Me'mun, 212/827 yılında bir adım daha atarak Hz. Ali'nin diğer sahabelerden daha faziletli olduğunu ilân etti.³⁵ Ancak onun Ali oğullarına yönelik söz konusu uzlaşma gayretleri, bazı olumlu sonuçlar vermekle birlikte³⁶ kendilerine yönelik isyan hareketlerinin önünün alınmasında yeterli olmamıştır. Ali oğullarının faaliyetlerinin tekrar artması üzerine Halife Mu'tasım, hakkında tahkikat yaptırmak için isyanın lideri Muhammed b. el-Kasım et-Talgân'ı çağdırtmak zorunda kalmıştı. et-Talgân, Mu'tasım'ın bu kararını duyunca 219/834 yılında Kûfe'den Horasan'a kaçtı. Etrafında birçok Zeydî toplanmış olan Muhammed b. el-Kasım, yakalanacağını anlayınca Talikan'dan Nisabur'a gitmiş, Abdullah b. Tahir tarafından yakalanarak Mu'tasım'a teslim edilmiştir. Fakat 219/834 yılında hapisten kaçmıştır.³⁷ Olayların daha fazla genişlemesine engel olmak amacıyla olsa gerektir, Muhammed Cevad (ö. 220/835) da hanımı Ümmü'l-Fazl ile birlikte Medine'den Bağdad'a getirtilerek ölümüne kadar orada tutulmuşlardır.³⁸

Halife Mutasım'ın güçlü bir yönetim oluşturma amacıyla yanına Türkler'i alarak 220/835 yılında Samerra'ya taşınması,³⁹ Ali oğulları açısından da yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Onlar, özellikle Halife Vasık (227-232/842-847) döneminde Samerra'da bir araya toplanarak Mekke, Medine ve diğer bölgelerde yaşayan diğer Ali oğulları da dahil, kendilerine erzak yardımında bulunulmuştur.⁴⁰ Fakat Vasık'ın ölümü üzerine halife olan Mütevekkil (232-247/847-861), selefinin ılımlı siyasetine son vererek Ali oğullarına karşı son derece düşmanca bir tavır takınmıştır.

V. Halife Mütevekkil'in, Uzlaşma Arayışlarına Son Vermesi

Halife Mütevekkil, haleflerinden Me'mun'la başlayıp Mu'tasım ve Vasık'la devam eden uzlaşma arayışlarının da önemli bir yarar sağlamadığı, hatta bu politikaların Şiîleri daha da şımarttığı kanaatine varmış gözükmektedir. Rivayete göre Hz. Ali'yi sevdiği söylenenler kendisine bildirildiği zaman derhal

³⁴ Yakubî, *Tarihu'l-Yakubî*, c. II, s. 454; Taberî, *Tarih*, c. VIII, s. 566.

³⁵ Taberî, *Tarih*, c. VIII, s. 619.

³⁶ Muharrem Akoğlu, *Mihne Sürecinde Mu'tezile*, İstanbul 2006, s. 202.

³⁷ Yakubî, *Tarihu'l-Yakubî*, c. II, ss. 471-472; Taberî, *Tarih*, c. IX, ss. 7-8; Mes'ûdî, *Murucu'z-Zeheb*, c. IV, ss. 52-53.

³⁸ Nevbahtî, Ebu Muhammed el-Hasan b. Musa (ö.310/922), *Fıraku's-Şîa*, Matbaatü'd-Devle, İstanbul 1931, s. 76; Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin el-Hudhalî el-Bağdadi (ö.346/957-958), *İsbâtü'l-Vasıyyeti li'l-İmam Ali b. Ebi Talib*, Beyrut 1409/1988, ss. 241-242.

³⁹ Dineveri, Ebu Hanife Ahmed b. Davud (ö.282/895), *Ahbaru't-Tıval*, thk. Abd'l-Munim Amir, s. 401; Mes'ûdî, *Murucu'z-Zeheb*, c. IV, s. 53.

⁴⁰ Yakubî, *Tarihu'l-Yakubî*, c. II, s. 483; Ebu'l-Ferec İsfahanî (ö.356/966), *Mekâtîlü't-Talibiyyin*, thk. Seyyid Ahmed Sakar, Beyrut ts., s. 476.

mallarına el koyar ve öldürülmelerini emrederdi. Hatta Hz. Ali'ye olan sevgilerinden dolayı kendisinden önceki halifeler Me'mun, Mu'tasım ve Vasık'a son derece kırgındı.⁴¹ O, Hz. Ali taraftarı olduğu için şair Ali b. Cehm'i de Horasan'a sürmüştü.⁴²

Mütevekkil'in bu düşmanca siyaseti, Şia'nın önemli bir kesiminin liderleri olarak kabul ettikleri Ali el-Hadî'yi de kapsamaktaydı. Ali el-Hadî (ö. 254/868), Mu'tasım ve Vasık'ın hilafetleri zamanında Medine'de sakin bir hayat sürmüştü. Mütevekkil'in halife olmasıyla birlikte durum değişti. Medine valisi Abdullah b. Muhammed, bir grup insanın Ali el-Hadî'yi imam tanıdığını, dolayısıyla Medîne'de bulunmasının tehlike doğuracağını söyleyerek Mütevekkil'i uyardı. Halife, bunun üzerine 233/848 yılında⁴³ onu Samerra'ya getirterek ev hapsinde tutmaya karar verdi.⁴⁴

Halife Mütevekkil, 236/850-851 yılına gelindiğinde çeşitli Şîi faaliyetlerden şüphelenmiş olmalı ki Kufe'de Hz. Hüseyin'in kabri ile etrafındaki tüm evlerin yıkılmasını emretti. Ayrıca kabir yıkıldıktan sonra buranın sürülmesini, üzerine ekin ekilip sulanmasını istedi ve halkın buraya gidip gelmesini de yasakladı.⁴⁵ Bununla yetinmeyerek diğer bir tutuklama kampanyası daha başlattı. 235/849-850 yılında Yahya b. Ömer el-Alevî komploculukla itham edilerek Bağdad'da el-Mutbak hapisanesine kondu.⁴⁶

Mütevekkil, aldığı bu önlemlerle Ali oğulları ve Şîiler'in rejime yönelik tehditlere engel olmaya çalışmış fakat onların faaliyetlerine son vermede başarısız olmuştur.⁴⁷ Ünlü tarihçi ve aynı zamanda Şia sempatanlığıyla da bilinen Mes'ûdî'ye göre Mütevekkil, kendine karşı komplo amacı taşıyan, taraftarlarına ait mektup ve silahların bulunduğu gerekçesiyle Ali el-Hadî'nin evini aratmış ancak herhangi bir kanıt bulunamaması üzerine onu serbest bırakmıştır.⁴⁸ Buna rağmen el-Hadî, vefatına kadar Samerra'daki zorunlu ikametine devam ettirilmiştir.⁴⁹ Bununla birlikte Ali el-Hadî, aslında iddia edildiği kadar özel işkencelere maruz kalmamış ve muhtemelen belli bir ölçüde halifenin saygısını kazanmayı başarmıştı. Cenaze namazını da halifenin kardeşi

⁴¹ İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed Abdulkerim eş-Şeybanî (ö.630/1232), *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih)*, çev. Ahmet Ağırakça ve arkadaşları, İstanbul 1985, c. VII, ss. 53-54.

⁴² Mes'ûdî, *Murucu'z-Zeheb*, c. IV, s. 111.

⁴³ Nevbahtî, *Fıraku's-Şia*, s. 77.

⁴⁴ Yakubî, *Tarihu'l-Yakubî*, c. II, s. 484.

⁴⁵ Taberî, *Tarih*, c. IX, s. 185; İsfahanî, *Mekâtîl*, s. 478; Mes'ûdî, *Murucu'z-Zeheb*, c. IV, s. 135; İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. VII, ss. 52-53.

⁴⁶ Taberî, *Tarih*, c. IX, s. 182.

⁴⁷ Jassim M. Hussain, *The Occultation of the Twelfth Imam*, London 1982, ss. 50-51.

⁴⁸ Mes'ûdî, *Murucu'z-Zeheb*, c. IV, s. 170.

⁴⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. VII, s. 159.

Ebu Ahmed b. el-Mütevekkil kıldırıştır.⁵⁰ Şîî gelenekte ise Halife el-Mütevekkil, Ali taraftarlarına kinle muamele eden ve Ali el-Hadî'nin meşhur olmasından son derece korkan bir kişi olarak geçer.⁵¹

Mütevekkil, ayaklanması durumunda kendilerine bağlı olan Zeydiyye'nin peşlerinden gideceği endişesiyle Ahmed b. İsa ve Abdullah b. Musa gibi liderlerden çok çekinmekteydi.⁵² Bu yüzden Ali oğullarını pasifsizleştirmeye yönelik daha uzun vadeli plânlara başvurmuş olduğu anlaşılmaktadır. İsfahanî'ye göre Mütevekkil'in Ali oğullarına karşı almış olduğu önlemler, Ali oğullarının Mekke ve Medine'de şiddet yanlısı muamele görmelerine sebep olmuş ve onlar, diğer insanlardan tamamen kopartılarak temel yaşam koşullarından mahrum bırakılmıştır.⁵³

247/861-62 yılında Mütevekkil'in öldürülmesiyle kısa bir süre yerine geçen Muntasır (247-248/861-862), hilafetin siyasi tutumunu en azından Şîa veya Ali oğulları lehine çevirerek,⁵⁴ babasının Ali oğulları karşıtı tedbirlerini kaldırmış,⁵⁵ ellerinden alınan mallar tekrar kendilerine iade edilmiştir. Bu dönemde Ali oğullarından herhangi birinin öldürülmüş ya da hapsedilmiş olduğundan bahsedilmez. Şîiler, Mütevekkil döneminde yıkılan Hz. Hüseyin'in kabrini yeniden inşa etmişlerdir.⁵⁶

VI. 250/864 Yılında Patlak Veren Ali oğlu İsyanları

Ali oğulları, Abbasî hilâfetinin kendilerine yönelik katı tutumlarından dolayı özellikle Mütevekkil'in hilafeti döneminde civar bölgelere dağılarak⁵⁷ faaliyetlerini eyaletlere kaydırmışlardı. Gittikleri Kûfe, Taberistan, Rey,

⁵⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. VII, s. 159.

⁵¹ Henri Laoust, *İslam'da Ayrılıkçı Görüşler*, ss. 128-129, 162.

Mes'ûdi tarafından aktarılan bir rivayet, Şîilîğin halife ve imam ilişkilerini temsil ediş şeklini aydınlatır: İmam Ali el-Hadi, Kum'lu taraftarlarına ait silahları saklamak ve iktidarı ele geçirmek istemekle suçlanır. Mütevekkil, Türk muhafızlarını evini aratmaya gönderirse de, evde şüpheli hiçbir şey bulunamaz. Abasına bürünen Ali el-Hadi, kum ve çakıl taşlarından oluşan bir yatak üzerinde namaz kılmaktadır. Bu kıyafet içerisinde bulunan el-Hadi, dalkavukları ile eğlenmekte olan Halife'ye götürülür. Kendisine uzatılan içki kadehini reddeder ve halife tarafından, içkili sofraya ilgili şîirler söylemesi için sıkıştırıldığında, bu dünyanın aldatıcı zevklerini yermeyi teşvik eden beyitler söyleyerek halifeyi ağlatır. Bkz. Mes'ûdî, *Murucu'z-Zeheb*, c. IV, ss. 93-94.

⁵² İsfahanî, *Mekâtîl*, s. 501.

⁵³ İsfahanî, *Mekâtîl*, s. 479.

⁵⁴ İsfahanî, *Mekâtîl*, 504; Cristopher Melchert, "Religious Policies of the Caliphs from al-Mutawakkil to al-Muqtadir," A.H. 232-295/A.D. 847-908, *Islamic Law and Society*, c. 3, no. 3, 1996, ss. 317, 330-331.

⁵⁵ Mes'ûdî, *Murucu'z-Zeheb*, c. IV, s. 135; İsfahanî, *Mekâtîl*, s. 480; Sachedina, *Islamic Messianism*, s. 28.

⁵⁶ İsfahanî, *Mekâtîl*, ss. 479-480, 504.

⁵⁷ İsfahanî, *Mekâtîl*, s. 490; Cristopher Melchert, "Religious Policies of the Caliphs," s. 318.

Kazvin, Mısır ve Hicaz bölgelerinde 250/864 yılından itibaren birçok ayaklanma başlattılar. Yahya b. Ömer liderliğinde patlak veren isyan bunların en önemlisiydi.

İsyan, Yahya b. Ömer (ö. 250/864)'in ölümünün ardından daha da yayılmış, 250/864 yılında ayaklanan Hasan b. Zeyd (ö. 270/884), Taberistan'da bir Zeydî devleti kurmayı başarmıştır. Yoğun mücadeleler sonucunda Cürcan'da da başarılar elde etti. İsyanın devamında Rey'de Muhammed b. Ca'fer b. el-Hasan ve Ahmed b. İsa el-Alevi, Kazvinde Hasan b. İsmail el-Alevi, Mekke'de İsmail b. Yusuf, Kûfe'de ise Hüseyin b. Muhammed b. Hamza el-Alevi liderliğinde pek çok isyan patlak verdi. Hasan b. Zeyd, 270/884 yılında ölünce, yerine geçen kardeşi Muhammed b. Zeyd, 277/890 yılında Deylem'e girdi.⁵⁸

Görünürde bir Zeydî ayaklanma olmasına rağmen Ali el-Hadî taraftarı birçok Şîî'nin de bu isyanlara katılmış olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Abbasîler, Taberistan'daki isyanın lideri Hasan b. Zeyd ile Muhammed b. Ali b. Halef el-Attar'ın yeğeni arasında karşılıklı yazışma fark etmişlerdi. Bu durum, yönetimi, Ali el-Hadî taraftarlarının bu isyanlarla bağlantılarının olduğunu düşünmeye sevk etmiştir. Bunun üzerine Halife Mu'tez, 252/866 yılında, Muhammed b. Ali b. Halef el-Attar ile Ebu Haşim Davud b. Kasım el-Ca'feri gibilerin de bulunduğu Ali oğullarından bir grubu Samerra'ya getirterek gözetim altına almıştır.⁵⁹

Abbasî iktidarının almış olduğu tüm bu önlemler, Alioğulları hareketlerini engellemede başarılı olamamıştır. 255/869 yılında Kûfe'de İsa b. Ca'fer ile Ali b. Zeyd,⁶⁰ 256/870 ve daha sonra 259/872-873 yılında Mısır'da İbrahim b. Muhammed b. Yahya,⁶¹ 256/869-870 yılında yine Kûfe'de Ali b. Zeyd el-Alevi isyan etmişlerdi. Ali b. Zeyd el-Alevi şehre hakim olmuş ve halifenin buradaki görevlisini şehir dışı etmiştir.⁶² 257/870-871 yılında, el-Hüseyin b. Zeyd el-Alevî de Cürcan'a hakim olmuştur.⁶³ 271/884-885 yılı içerisinde el-Hüseyin b. Ca'fer b. Musa b. Ca'fer Sadık'ın iki oğlu olan Muhammed ve Ali Medine'ye gelmişler ve orada bir grup insanı öldürerek diğerlerinin mallarına el koymuşlardı. Medine halkı Mescid-i Nebvî'de tam dört hafta Cuma ve cemaat

⁵⁸ Yakubî, *Tarihu'l-Yakubî*, c. II, s. 498; Mes'ûdî, *Murucu'z-Zeheb*, c. IV, s. 154; İsfahanî, *Mekâtil*, s. 490; İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. VII, s. 139,140,141; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, c. XI, s. 32, 37.

⁵⁹ Taberî, c. IX, ss. 369-371; İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. VII, s. 149.

⁶⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. VII, s. 181; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, c. XI, s. 48.

⁶¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. VII, s. 199, 219.

⁶² İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. VII, s. 200; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, c. XI, s. 60.

⁶³ İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. VII, s. 207.

namazlarını kılamamıştı.⁶⁴

Bu isyanlar, daha önceden Me'mun'un Alioğulları-Abbasoğulları paktını oluşturma gayreti gibi, Abbasî halifelerinin Şîî İmâmiyye'nin on ve on birinci imamlarıyla yakınlaşma zorunluluğunu doğurdu.⁶⁵ Ali el-Hadî'nin cenaze namazını Halife Mu'tez (252-255/866-869) adına kardeşi Ahmed b. el-Mütevekkil kıldırmıştır.⁶⁶ Oğlu Hasan el-Askerî (ö. 260/874) de, Abbas oğulları kuzeni olarak hilafet sarayında sık sık onurlandırılmış, öldüğünde cenaze namazını Halife Mu'temid'in kardeşi Ebu İsa b. Mütevekkil kıldırmıştır.⁶⁷

Diğer taraftan, Mu'temid (256-279/870-892)'in 269/878 yılında vezirlik makamına Ali taraftarlığı ile tanınan İsmail b. Bülbül'ü getirmesi Şîîler açısından olumlu sonuçlar doğurmuştur. İbn Bülbül, Şîî sempaticanı olan Ebu'l-Abbas Ahmed, Ebu'l-Hattab Ca'fer ve Ebu'l-Hasan Ali adlarındaki Benu Furat'tan üç kardeşi bürokrat olarak saraya soktu.⁶⁸ Furat ailesine mensup bu şahısların vezirlik gibi yüksek devlet kademelerinde görev almaları uzun vadede Şîîler açısından büyük yararlar sağlamıştır.

Mu'tazid (279-289/892-902) döneminde Muhammed b. Zeyd'in, Ali oğullarına dağıtılması için Taberistan'dan gönderdiği ileri sürülen malların ele geçirilmesi⁶⁹ onlara yönelik şüpheleri tekrar artırmıştır. Rivayet edildiğine göre Halife el-Mu'tazid, 282/895-896 yılında rüyasında gördüğü Hz. Ali'nin tavsiyesi üzerine Taberistan'da Muhammed b. Zeyd'e giden mallara dokunulmamasını emretmiş ve ona bir mektup göndererek isteğinin olup olmadığını sormuştu. Ayrıca oradan gönderdiği malları aleni olarak gönderip istediği şekilde dağıtabileceği kendisine bildirildi ve bu konuda gerekli yardımlar da takdim edildi.⁷⁰ Daha sonra da, Şîîler'e yakınlaşma amacıyla olsa gerektir, 284/897 yılında Muaviye'ye Cuma günü minberlerde lanet okunmasına karar verdi ve bu konuda halka karşı okunmak üzere bir mektup hazırlanmasını emretti.⁷¹ Veziri Ubeydullah b. Süleyman (278-288/891-901) ise Hz. Ali'ye karşı tavır takınanlar arasındaydı.⁷² Siyaseti birçok yönüyle

⁶⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, VII, 347; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, c. XI, s. 99.

⁶⁵ Said Amir Arjomand, *The Crisis of the Imamete and the Institution of Occultation in Twelver Shi'ism: A Sociohistorical Perspective*, Int.I. Middle East Stud. 28 (1996), s. 499.

⁶⁶ Yakubî, *Tarihu'l-Yakubî*, c. II, s. 504; İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. VII, s. 159.

⁶⁷ Nevbahtî, *Firaku's-Şîa*, s. 79; İbn Babaveyh el-Kummi (Şeyh Sadûk), Ebu Ca'fer Muhammed b. Ali (381/991), *Kemalü'd-Din ve Tamamü'n-Ni'me*, Darü'l-Kütübü'l-İslâmiyye, Kum 1395/1975, c. I, s. 43.

⁶⁸ Henri Laoust, *İslam'da Ayrılıkçı Görüşler*, çev. E. Ruhi Fığlalı-Sabri Hizmetli, İstanbul 1999, s. 166.

⁶⁹ Mes'ûdî, *Murucu'z-Zeheb*, c. IV, s. 270.

⁷⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. VII, s. 395.

⁷¹ İbn Ebi'l-Hadid (655/1257), *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, 1386/1966, c. XV, s. 171.

⁷² İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. VII, ss. 403-404; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, c.

Mütevekkil'i hatırlatan Ubeydullah b. Süleyman,⁷³ vezaret makamına geçtiğinde, Şîiler'i çok kızdıran bir kararla Mu'tazıt'ın hutbede Muaviye'yi lanetlemesini engellemeyi başardı.⁷⁴

Abbasîler ile Ali oğulları arasında bir taraftan bu tür ilişkiler yaşanırken, diğer taraftan da devlet önemli derecede güç kaybetmeye başlamıştı. Özellikle Mütevekkil'in uygulamalarının, Ali oğullarını hilafet topraklarının sınır bölgelerine itmesi, onlara daha serbest bir hareket ortamı sağlamıştı. Mesela Ali oğullarından Hasan b. Zeyd (ö. 270/884), Taberistan'a giderek orada bir Zeydî devleti kurmayı başarmıştır. Ardından İsmailî Şîiler tarafından Mısır'da Fatimî devleti, Abbâsî devletin başkenti Bağdad'ı bile ele geçiren ve yine Şîi yanlılığıyla bilinen Büveyhî Devleti kurulmuştur.

VII. Sonuç

Sonuç olarak, aslında Abbasîler ile Ali oğulları veya Şîiler arasındaki mücadelenin temelini, kabîle asabiyetinden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Ümeyye oğullarının Muaviye ile birlikte iktidarı ele geçirip Müslüman dünyasında bir saltanat sistemini kurmaları, en ciddi rakipleri olan Hâşim oğulları açısından büyük bir yıkım olmuştu. Onlar, Hz. Ali'nin öldürülmesinin ardından hakimiyeti kaybetmişler ve bu andan itibaren Emevî devletine karşı oluşacak muhalefetin en önemli temsilcileri haline gelmişlerdir.

Muhalif Hâşim oğullarının en etkili iki kolunu, Hz. Muhammed'in damadı Ali ile amcası Abbas'ın soyu devam ettirmiştir. Ancak Hz. Ali'nin konumundan dolayı, onun Hasan ve Hüseyin'den devam eden soyu, Emevî devletine yönelik isyanların odağı haline gelmiştir. Ancak söz konusu Ali oğulları, devlete yönelik muhalefetlerinde çok da planlı hareket etmiyorlardı. Fakat Abbas oğulları, özellikle Emevîler'in sonuna doğru daha organize ve planlı bir şekilde hareket etmişler, sonuçta Emevîler'i yıkıp kendi devletlerini kurarak bunun karşılığını da görmüşlerdir.

Emevîler'in yıkılışı ilk etapta Ali oğulları için iktidarı ele geçirme yönünde büyük umutlar doğurmuştu. Ancak o ana kadar birlikte oldukları Abbâsîler, liderliği ele geçirmelerinden itibaren kendilerinin en ciddî rakipleri Ali oğullarına karşı cephe aldılar. Ali oğullarının Emevîler döneminde uğramış oldukları baskı ve sindirme politikaları, bu şekilde Abbâsîler'in kurulmasıyla birlikte aynen devam etmiştir. Beklentilerinin de boşa çıkmasıyla Ali oğullarından bir kesimi, tekrar isyan hareketlerine girişmiş, fakat kısa vadede başarılı olamamışlardır. Ancak Abbâsî Devleti'nin kuruluşundan yaklaşık bir buçuk asır sonra, Ali oğulları ve onların taraftarı olan diğer Şîi muhalefetin

XI, s. 142.

⁷³ Henri Laoust, *İslam'da Ayrılıkçı Görüşler*, ss. 166-167.

⁷⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. VII, ss. 403-404; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, c. XI, s. 142.

yoğun gayretleri sonucunda devlet zayıf düşürülmüş, farklı bölgelerde Şîi yönelimli yeni iktidar aileleri söz sahibi olmaya başlamışlardır.

Toprakları fethedilip Müslüman olan pek çok gruplar, kendilerine iyi muamele gösterilmediği için, doğal olarak Emevî iktidarına karşı muhalefetin temel odağı olan Hz. Ali soyunu desteklemekteydiler. İlk etapta basit siyasî bir taraftarlık şeklindeki bu oluşumlar, zamanla itikadî bir hüviyet kazanarak Şîilik, yani aşırı Ali soyu taraftarlığını doğurmuştur. Bu şekilde, ilk zamanlar Haşim oğullarını hakkını arama şeklindeki talepler, sonradan Şîi esasların uygulanması yolunda isteklere dönüşerek önce Emevî sonra ise Abbasi devletinin başını ağrıtmışlardır.

Abstract: The rise of Abbasids after the Ummayads' fall was one of the most important turning point in Islamic history. Two powerful families of Hashimits, Abbasids and Alids, acting together demolished Umayyads Dynasty. They invited the people to rally around the most suitable person from the progeny of Muhammad. The Abbasids preached against the Umayyads by calling for reform and justice. Many Alids thought that this slogan referred only to the descendants of Imam Ali. Thus they joined the Abbasid movement. But Abbasids seizing the leadership of this movement excluded the Alids and established Abbasid dynasty. Alids opposed to Abbasids claiming that they are true owners of the power. They became the most important opposites of the Abbasids. The Alids caused alot of rebellion to seize the dynasty. And Abbasid to obstacle this desire of the Alids some times preferred pressure method and some times became in an egreement effort. This situation took long time and in the end caused dispersion of Abbasid Dynasty.

Keywords: Abbasids, Alids, al-Mamun, al-Mütavakkil, Ali er-Rida

Kaynakça

- Akoğlu, Muharrem, *Mihne Sürecinde Mutezile*, İstanbul 2006.
- Arojmand, Said Amir, *The Crisis of the Imamete and the Institution of Occultation in Twelver Shi'ism: A Sociohistorical Perspective*, Int.I. Middle East Stud. 28 (1996).
- Atalan, Mehmet, *Şiiliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer es-Sadık'ın Yeri*, Araştırma Yay., Ankara 2005.
- Atçeken, İsmail Hakkı, *Devlet Geleneği Açısından Hişam b. Abdülmelik*, Ankara 2001.
- Aydınlı, Osman, *Mu'tezilî İmamet Düşüncesinde Farklılaşma Süreci*, Ankara 2003.
- Bakhsh, S. Khuda, *Politics in Islam*, Sh. Muhammad Ashraf, Lahore 1954.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahya b. Cerir el-Belâzurî (ö.279/892), *Kitabu Cumeli min Ensâbi'l-Eşraf*, thk. Süheyl Zekkâr-Riyaz Zirikli, Beyrut 1417/1996.
- Bozkurt, Nahide, *Halife Me'mun Dönemi ve İslâm Kültür Tarihindeki Yeri*, Basılmamış Doktora Tezi, AÜSBE., Ankara 1991.
-, *Oluşum Sürecinde Abbasi İhtilali*, Ankara 1999.

- Büyükkara, Mehmet Ali, *İmamet Mücadelesi ve Haşimoğulları*, İstanbul 1999.
- Çağatay, Neşet, “Fatımîler Devletinin Kuruluşu ve Akideleri”, *AÜİFD*, c. VII.
- Dineverî, Ebu Hanife Ahmed b. Davud (282/895), *Ahbaru't-Tıval*, thk. Abd'l-Munim Amir, ts.
- Halife b. Hayyât el-Leysî el-Uşfurî (240/854-855), *Tarihu Halife b. Hayyât*, Türkçe çev. Abdulhalik Bakır, Ankara 2001.
- Hatib el-Bağdadî, Hafız Ebubekir Ahmed b. Ali (ö.463/1071), *Tarihu Bağdad ev Medinetü's-Selam*, Dâru'l-Kütübu'l-İlmiyye, Beyrut ts.
- Hussain, Jassim M., *The Occultation of the Twelfth Imam*, London 1982.
- İbn Abd Rabbih, Ebu Ömer Ahmed b. Muhammed el-Endülûsî (328/939), *Kitabu İkdü'l-Ferid*, I-VII, şrh. İbrahim el-Ebyarî, Daru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut ts.
- İbn Babaveyh el-Kummi (Şeyh Sadûk), Ebu Ca'fer Muhammed b. Ali (381/991), *Kemalü'd-Din ve Tamamü'n-Ni'me*, Daru'l-Kütübü'l-İslâmiyye, Kum 1395/1975.
- İbn Ebi'l-Hadid (655/1257), *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, 1386/1966.
- İbn Hallikân, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed (ö.681/1282), *Vefayâtü'l-A'yân ve Enbau Ebnai'z-Zaman*, thk. İhsan Abbas, Beyrut 1397/1977.
- İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed Abdülkerim eş-Şeybanî (ö.630/1232), *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih)*, çev. Ahmet Ağırakça ve arkadaşları, İstanbul 1985.
- İsfahanî, Ebu'l-Ferec Ali b. Hüseyin (ö.356/966), *Mekâtülü't-Talibiyyin*, thk. Seyyid Ahmed Sakar, Beyrut ts.
-, *Kitâbu'l-Eğânî*, thk. el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Amme, 1992.
- Korkmaz, Sıdık, *Tarihi Süreç İçerisinde Sebeiyye*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü 2003.
- Laoust, Henri, *İslam'da Ayrılıkçı Görüşler*, çev. E. Ruhi Fığlalı-Sabri Hizmetli, İstanbul 1999.
- Malatî, Ebu'l-Hüseyin Muhammed b. Ahmed (ö.377/987) *Kitabu't-tenbîh ve'r-red alâ ehli'l-ehva ve'l-bid'a*, thk. Muhammed Zahid b. el-Hasan el-Kevseri, Kahire 1413/1993.
- Mantran, Robert, *İslamın Yayılış Tarihi (VII-XI. Yüzyıllar)*, çev. İsmet Kayaoğlu, Ankara 1981.
- Melchert, Cristopher, “Religious Policies of the Caliphs from al-Mutawakkil to al-Muqtadir,” A.H. 232-295/A.D. 847-908, *Islamic Law and Society*, c. 3, no. 3, 1996.
- Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin el-Hudhalî el-Bağdadi (346/957-958), *İsbâtü'l-Vasıyyeti li'l-İmam Ali b. Ebi Talib*, Beyrut 1409/1988.
-, *Murucu'z-Zeheb ve Meadinu'l-Cevher*, thk. M. Muhiddin Abdülhamid, Beyrut 1408/1988.
- Nevbahî, Ebu Muhammed el-Hasan b. Musa (ö.310/922), *Fıraku's-Şîa*, Matbaatü'd-Devle, İstanbul 1931.

- Ömer, Faruk, "Some Aspects of the Abbasid-Huseynid Relations During the Early Abbasid Period", 132-193 A. H./ 750-809 A. D., *Arabica* 1975.
- Rizvi, Saiyid Athar Abbas, *A Socia-Intellectual History of the Isnâ'Ashari Shi'is in India*, vol. I., Australia 1986.
- Sachedina, Abdulaziz Abdulhussein, *Islamic Messianism: The Idea of Mahdi in Twelver Shi'ism*, Albany: State University of New York, 198.
- Shaban, *Islamic History*, Cambridge 1976.
- Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö.310/922), *Tarihu'l-Umem ve'l-Mulûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Dârü'l-Mearîf, Kahire ts.
- Uyar, Gülgün, *Ehl-i Beyt: İslâm Tarihinde Ali-Fatıma Evlâdı*, İstanbul 2004.
- Ümit, Mehmet, *Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi ve Kâsım er-Ressî*, Basılmamış Doktora Tezi, AÜSBE, Ankara 2003.
- Vedat el-Kadı, "The Development of the Term Ghulat in Muslim Literature with Special Reference to the Kaysaniyya", *Akten das for Arabistik und Islamwissenschaft*, Göttingen, August 1974.
- Watt, Montgomery, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. E. Ruhi Fığlalı, Birleşik Yayıncılık, İstanbul.
- Yakubî, Ahmed b. Ebi Yakub b. Ca'fer b. Veheb el-Yakubî (ö.292/905), *Tarihu'l-Yakubî*, Dâru Sadır, Beyrut 1992/1412.
- Zaman, Muhammad Qasım, "The Nature of Muhammed al-Nafs al-zakiyya's Mahdiship: A Study of Some Reports in Isbahanis Maqatil" *Hamdard Islamicus*, vol. XII, No:1, 1990 Pakistan.